

Helsinški bilten

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Kneza Miloša 4, Beograd;
tel/fax. 011/3349-170; 3349-167;
e-mail: office@helsinki.org.rs
<http://www.helsinki.org.rs>

BR.165 // NOVEMBAR 2022.

Aleksandar Vučić i Redžep Taip Erdogan u Novom Pazaru, 2017.

Foto: Rade Prelić /Tanjug

TURSKA: REGIONALNA SILA NA BALKANU

Nakon kraja hladnog rata devedesetih godina prošlog veka, Turska je tražila veći prostor za realizaciju svoje viševektorne i ambiciozne spoljne politike. Već je predsednik Turgut Ozal imao viziju o Turskoj kao regionalnoj sili koja je Zapadni Balkan percipirala kao važnu "geostratešku kapiju" ka Evropi. Turska kao važna članica NATO dodatno se uklapala u takvu viziju. U međuvremenu Turska je postala epicentar nove geopolitičke realnosti u nastajanju što pokazuje i njene globalne ambicije.

Turska je već izrasla u relevantnu regionalnu silu, što po svojim teritorijalnim, demografskim, vojnim i ekonomskim potencijalima svakako jeste. Njene globalne strateške aspiracije za XXI vek definisao je bivši premijer i ministar inostranih poslova Ahmet Davutoglu u svojoj knjizi Strateška dubina (Stratejik Derinlik) iz 2000. godine. Davutoglu je istakao da je Turska pozicionirana u centru glavnih "geokulturnih basena", Zapada, Bliskog istoka, Balkana i centralne Azije, te da bi stoga trebalo da kreira dinamičnu i

proaktivnu spoljnu politiku u svakoj od ovih geografija. Turska, kako ističe Davutoglu, mora, pre svega, pratiti globalne i regionalne ravnoteže, jer ima značajnu stratejsku prednost kao zemlja koja je i bliskoistocna i istočnomediteranska i kavkaska zemlja.¹ A, bezbednost Balkana se sve više poistovećuje s bezbednosnim parametrima zapadne granice Turske.²

Međutim, Davutogluova vizija stvaranja onoga što bi ličilo na neoosmanski prostor sukobila se sa realnošću, ne samo na Biskom istoku već i u širem susedstvu. Čak je u međuvremenu i privlačnost članstva u Evropsku uniju (EU) izbledila, uprkos formalnom procesu priključivanja koji traje decenijama. Evropa se okrenula sebi i još uvek je nespremna da apsorbuje Tursku i muslimanski identitet. Orhan Pamuk, turski nobelovac, je svojevremeno rekao da milioni Turaka punim srcem veruju u Evropsku uniju, da ne može da zamisli Tursku bez evropske perspektive, ali ne veruje isto tako ni u Evropu bez turske kandidature.³

Istanbulski ekonomista i politički komentator Atila Ješilada smatra da je neoosmanizam pusti san političke elite u Turskoj.⁴ On ističe da je Balkan jedan od primarnih ciljeva turske ekspanzije na dva načina. Najpre, jer Turci žive u iluziji da ih njihove bivše kolonije poštuju i da tamo mogu širiti biznis i svoj politički uticaj i drugo, zbog komplementarnosti ekonomskih potreba.⁵

Predsednik Turske Redžep Taip Erdogan na unutrašnjem i spoljnom planu sprovodi politiku koju zasniva na tzv. erdoganizmu, kao političkoj filozofiji i stiliu upravljanja. To je neka vrsta

ideološke mešavine turskog nacionalizma, političkog islama i antizapadnjaštva. To se odrazilo posebno na spoljnu politiku. Tokom poslednjih godina bilateralne veze između Turske i EU obeležile su turbulencije. Brojna sporna pitanja pojavila su se u odnosu između Ankare i zemalja članica EU. Turska je u međuvremenu iz uloge ključnog političkog partnera EU, prešla u strateškog rivala, što je u velikoj meri posledica, ne samo njenih većih aspiracija, već i dugogovišnje opstrukcije njenog članstva u EU. To međutim, ne znači da brojni zajednički interesi ne postoje. O tome kako će se ti odnosi dalje odvijati zavisice i od predsedničkih izbora sledeće godine. Naime, i za Sjedinjene Američke Države (SAD) i za EU zbog mnogih nesaglasnosti (i u okviru NATO) Turska je postala zemlja sa kojom se postupno oprezno, s jedne strane, jer je važna članica NATO (sa najvećom vojskom) i, s druge, zbog iliberalnih vrednosti koje je udaljavaju od liberalnog sveta.

Turska je intenzivirala svoje aktivnosti na Balkanu, između ostalog, i kao alternativu EU. Neki lokalni lideri (Edi Rama, Aleksandar Vučić, Sulejman Ugljanin, Bakir Izetbegović) takođe koriste Tursku, kako bi parirali EU i njenom oklevanju u pogledu proširenja. Boško Jakšić, novinar *Politke*, ističe da u temelju politike Ankare prema regionu stoji pre svega pragmatizam: ekonomija i politički interes, plus posredničke usluge koje mogu da pomognu globalnom kredibilitetu turske diplomatije.⁶

TURSKE AMBICIJE NA BALKANU

Nekoliko stoleća turske dominacije na Balkanu ostavilo je duboke tragove u balkanskim zemljama, ali i u samoj Turskoj, jer su uticaji bili obostrani. Balkan ranije nije bio glavni turski spoljnopolički interes i prioritet, jer se tek posle pada komunizma Turska počinje aktivnije da se

1 Ahmet Davutoglu, "Stratejska dubina", Službeni glasnik, Beograd, 2014, str. 295.

2 Isto. str. 135.

3 Orhan Pamuk, "Kofer mog oca", Nova knjiga, Crna Gora, 2017.

4 <https://www.dw.com/sr/turska-tra%C5%BEi-prodor-na-balkan/a-40857023>.

5 Isto.

6 <https://www.politika.rs/sr/clanak/516505/Pogledi/Turska-na-Balkanu-mitovi-i-realnost>.

bavi balkanskim zemljama, kako na političkom, tako i na ekonomskom planu.

Balkan je za Tursku prioritet ne samo iz političke, ekonomske i geografske perspektive, već i kao deo istorijskih, kulturnih i ljudskih veza sa regionom. Balkan je ključna geografska veza Turske sa Evropom, koja je imala važno mesto u istorijskom procesu koji je oblikovao tursku naciju. To je svakako potencijal za njenu ulogu u regionalnoj integraciji i njenoj aspiraciji da postane članica EU.

Tokom brutalnog raspada Jugoslavije i srpske agresije, Turska je stala na stranu svih novonastalih zemalja. Tako je među prvima priznala Makedoniju, koja se našla u veoma nenaklonjenom okruženju, praktično sa svih strana. Kako se JNA povukla iz Makedonije, ostavljajući je potpuno razoružanom, Turska joj je ponudila garancije bezbednosti. Od nastanka novih odnosa na Balkanu, Turska je pružala podršku i Albaniji u njezinom sporu sa Grčkom i Srbijom, a podsticala je i dobre odnose s Makedonijom.

Odnosi sa Srbijom bili su loši tokom njene agresije na Hrvatsku i BiH, a bili su na najnižoj tački tokom NATO intervencije 1999. godine, u kojoj je učestvovala i Turska. Diplomatski odnosi praktično su prekinuti kad je Turska među prvima priznala nezavisnost Kosova. Srbija je tada povukla ambasadore iz svih država koje su priznale Kosovo. Nakon toga odnosi su se postepeno popravljali, sve do službene posete predsednika Abdullaha Güla Beogradu 2009. Bila je to prva poseta turskog predsednika Beogradu nakon 23 godine. Ubrzo su usledili trilateralni sastanci ministara spoljnih poslova Bosne i Hercegovine, Srbije i Turske, a nedugo zatim, u aprilu 2010. u Istanbulu su potpisali Deklaraciju o miru i stabilnosti na Balkanu.

Tokom poslednjih nekoliko godina spoljnopolitički pristup Turske prema Balkanu dobio je na zamahu, što su mnogi stručnjaci, poput Darka

Tanaskovića, istoričara i bivšeg ambasadora u Turskoj, označili kao "neoosmanizam". Tanasković, naime, smatra da je neoosmanizam više od ideologije, da je to filozofija istorije, civilizacijska paradigma i pogled na svet, svojstven većini pripadnika savremene turske nacije, a osobito njenoj intelektualnoj eliti. Neoosmanizam je, ističe Tanasković, racionalizacija neprevladane imperijalne nostalgije jedne velike istorijske nacije nezadovoljne svojim položajem i ulogom u svetu... Neoosmanizam nije, sam po sebi, ni dobar ni loš, čak je i legitiman, te je preporučljivo, kad se o njemu govori i piše, izbegavati pozitivne ili negativne vrednosne sudove, a pogotovu predrasude.⁷

Milorad Ekmečić pak, neoosmanizam vidi kao sredstvo unutrašnje homogenizacije u samoj Turskoj, koje će imati sličnu ulogu kao islamiistička revolucija u Iranu 1989.⁸ Dušan Proroković smatra da atlantizam uz pomoć neoosmanizma istiskuje evroazijstvo, kontinentalizam stiče potencijalnog saveznika u borbi za uticaj u kavkaskom regionu, a Zapad, s jačanjem sekularnog turskog islama među balkanskim muhamedincima dobija manje problema nego s jačanjem nekih drugih islamskih pravaca. Zbog svoje istorijske uloge i geografske bliskosti, Turska se nameće kao njihov zaštitnik, a neoosmanizam kao geopolitička koncepcija koja će se sa zadovoljstvom prihvatiti.⁹

Neoosmanizam je naišao i na podršku (u BiH), ali i na sumnjičavost, ali se svakako uvažava uloga Turske kao važne regionalne sile, bez koje nije moguće rešavati neka pitanja, pre svega bezbednosna. Mnogi neoosmanizam percipiraju kao deo kulturnog mozaika regiona, a ne kao savremenu ideologiju. Odnosi sa Srbijom su ulog za stabilan i trajan rezultat u balkanskim relacijama.

7 Darko Tanasković, "Neoosmanizam, povratak Turske na Balkan", Službeni glasnik, Beograd, 2010.

8 Milorad Ekmečić, Pečat, 12.maj 2011.

9 Dušan Proroković, "Geopolitika Srbije", Službeni glasnik, Beograd 2018, str. 208.

Neosmanizam je vremenom potisnut, a sve je izraženiji pragmatičan poslovni odnos u saradnji sa regionom.

“OSVAJANJE” BALKANA

Shodno viziji Davutoglua, Balkan je izdvojen kao jedan od ključnih prioriteta turske spoljne politike, a od najvećeg značaja za Tursku su zemlje sa većinskim ili značajnim procentom muslimansog stanovništva (Makedonija, Kosovo, Albanija, Bosna), ali i Srbija kao centralna i najveća zemlja na Balkanu.

Geopolitički položaj Srbije i Balkana, kao mosta koji spaja Istok sa Zapadom, kroz istoriju je uvek bio značajan. Za Tursku Balkan predstavlja slabu kariku Evrope, jer nije uspela da ga u celosti integriše i, jer nije ispunila strateški vakuum koji je iza sebe ostavio brutalni raspad Jugoslavije. Turska Balkan percipira kao važan deo svog evropskog identiteta, što potvrđuje i njeno sve veće prisustvo u regionu koje će nastaviti da raste. Predsednik Erdogan je prilikom jedne od poseta regionu izjavio: “Mi imamo istorijsku odgovornost i obavezu ovde. Zato nastavljamo posete balkanskim zemljama i zato ćemo ih i dalje nastaviti”.¹⁰

Polazeći od strateškog značaja Balkana, Turska je koristila i svoj potencijal meke moći, pre svega, koristeći istorijsko i kulturno nasleđe iz otomanske vladavine na Balkanu. U nedostatku jasne EU strategije proširenja na Zapadni Balkan, Turska je iskoristila taj vakuum i ojačala svoju poziciju regionalnog lidera koji je uključen u nalaženju kompromisnih rešenja. Upravo preko meke

moći Turska je uspela da “omekša” negativni stereotip o Turcima i Osmanskoj imperiji, pre svega u Srbiji. U tom smislu, turske televizijske drame su postale najjače narativno sredstvo popularne kulture koje imaju neverovatnu transformativnu moć. Neočekivani uspeh ovog kulturnog izvoza postao je pogodan alat za jačanje spoljnopolitičkih ambicija Turske u odnosu na region. Na Balkanu turske tv serije gledaju se kao domaće produkcije.

Turska spoljna politika na Balkanu ima dva cilja: ekonomski, ulaganjima, pre svega u infrastrukturu i bezbednost. Poseban fokus je i na uticaj Fatiha Gulena¹¹ u regionu (škole turskog jezika i stipendisti). Vrš se ogroman pritisak na regionalne vlade da ekstradiraju guleniste ili druge disidente, što je uglavnom u suprotnosti sa zakonima samih zemalja. Drugi cilj, ma da u manjoj meri, je izručenje Kurda i političkih disidenata nakon državnog udara 2016. Svoje ciljeve na Balkanu Turska realizuje u okviru mreže institucija i platformi, poput Turske saradnje i koordinacije agencija (TIKA), kulturni centri Iunus Emre, Verska uprava (Diiianet), medijske kuće (na primer, državni TRT i Anadolu Agencija) i stipendije za strane studente.

Turska je osim toga, aktivno učestvovala i učestvuje u svim multilateralnim inicijativama i procesima, kao što su Crnomorska ekonomska saradnja, Proces saradnje juznoevropskih zemalja, Pakt za stabilnost juznoevropskih zemalja, te Regionalni savet za saradnju. Ističe se da se spoljna politika Turske u najvećoj meri ne vodi preko Ministarstvo spoljnih poslova, već preko Uprave za verska pitanja.

10 <https://standard.rs/2021/08/29/erdogan-turska-ima-istorijsku-odgovornost-prema-balkanu/>.

11 Fetulah Gulen (75) je turski propovednik, bivši imam i pisac, vođa je pokreta “Hizmet”, jedne od najvećih islamskih civilnih organizacija zasnovanih na promovisanju verskih vrednosti. U Turskoj ne živi od 1999. godine, kada je iz rodne zemlje pobjegao zbog optužbi da je podrivao sekularne temelje države. Prethodno je bio prijatelj i saveznik Redžepa Tajipa Erdogana.

SRBIJA: KLJUČNI AKTER NA BALKANU

Turska Srbiju smatra ključnim akterom na Balkanu. U tom svetlu mogu se sagledavati i odnosi između dveju zemalja, koji su u stalnom usponu. Do značajnih promena u odnosima između Beograda i Ankare došlo je nakon petooktobarskih promena 2000. godine i posebno, nakon 2008. godine, kad je Boris Tadić reizabran za predsednika Republike Srbije. Uspostavljen je najviši nivo saradnje tokom poslednjih godina s ciljem da se ostvari "strateško partnerstvo". I pored toga što Turska i Srbija nemaju zajedničku granicu, obe zemlje jedna drugu smatraju susedima.

Prevaziđene su neke Erdoganove izjave s početka procesa približavanja dveju zemalja, poput one iz jula 2012, kada je izjavio da je "Bosna zapravo jedna od 81 turske provincije i da je njegova obaveza kao premijera da se brine i o Sarajevu", a 2013. je u Prizrenu da je "Kosovo Turska i Turska je Kosovo", što je izazvalo reakcije Beograda, pa je predsednik Tomislav Nikolić saopštio da stopira trilateralne susrete na vrhu između Srbije, BiH i Turske.¹²

Paradoksalno je da je narod koji je veliki deo svog nacionalnog identiteta izgradio na negativnom stereotipu o Turcima postao jedan od glavnih saveznika Turske u regionu. Politika zbližavanja Aleksandra Vučića s Turskom učinila je Srbiju najvećim primaocem turskih investicija u regionu u proteklih godinu dana. U maju 2018, tokom posete Turskoj, predsednik Srbije Aleksandar Vučić izjavio je da su "odnosi Srbije i Turske najbolji u modernoj srpskoj istoriji", da bi u oktobru 2019, prilikom nove posete Erdogana Srbiji, Vučić izjavio da su odnosi dve zemlje "danas možda i najbolji u savremenoj istoriji".¹³

12 <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/turske-investicije-u-srbiji-rast-u-turbulentnim-vremenima>.

13 <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/turske-investicije-u-srbiji-rast-u-turbulentnim-vremenima>.

Poseta predsednika Erdogana (septembar 2022) je njegova treća zvanična poseta Srbiji u poslednjih pet godina. Nije slučajno da do posete dolazi u vreme kad su EU i SAD fokusirane na probleme regiona, posebno na dijalog Beograda i Prištine. Oba predsednika su tom prilikom više puta izjavili da saradnja Srbije i Turske nikad nije bila bolja. Predsednik Erdogan je došao sa pričom o ekonomskom prosperitetu, pogotovo o inicijativi Otvoreni Balkan. Docent na Fakultetu bezbednosti Vladimir Ajzenhamer smatra da je izvesno da će Turska zagovarati nastavak inicijative Otvoreni Balkan i da će instistirati da se Priština uključi u to kako bi se relaksirali odnosi.¹⁴

Ovom posetom Erdogan je nastavio s jačanjem uticaja u regionu, koji je prethodnih godina bio slabiji zbog rata u Siriji, ekonomske krize, izbeglica.

U Srbiji je trenutno aktivno 705 preduzeća čiji su osnivači fizička i pravna lica iz Turske, kao i 209 preduzetnika, turskih državljana. Samo od početka 2022, do početka septembra, NZS je izdala 3535 dozvola za rad državljanima Turske, od toga, 72 dozvole izdate su ženama.¹⁵

Najveći broj preduzeća posluje u oblasti izgradnje stambenih i nestambenih zgrada, nespecijalizovanoj trgovini na veliko, trgovini na veliko tekstilom, ugostiteljstvu i konsultantskim aktivnostima u vezi s poslovanjem i ostalim upravljanjem. Turski investitori zapošljavaju više od 10.000 ljudi. Radnici iz Turske su među najbrojnijim Srbiji. Uglavnom su angažovani na infrastrukturnim projektima.¹⁶

Turska spada u zemlje koja potencijalno može biti značajan investitor. Tokom poslednjih 10

14 <https://www.blic.rs/vesti/politika/erdogan-u-poseti-srbiji-turska-ima-dva-izazova-na-balkanu-a-nekoliko-je-vaznih-tema-ur88qscl>.

15 <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62825247>.

16 Isto.

godina Turska je investirala 240 miliona eura, što je daleko ispod 3,6 milijardi eura ukupnih investicija koje su došle u Srbiju iz celog sveta dosta skroman bilans.¹⁷ Prema podacima Privredne komore Srbije u prvom tromesečju 2022. godine ulaganja Turske su iznosila 13,9 miliona eura. Spoljnotrgovinska razmena u prvoj polovini 2022. godine iznosi 1,2 milijarde eura, što je povećanje od 51,5 odsto u odnosu na isti period 2021. godine.¹⁸ Turska je među prvih 10 spoljnotrgovinskih partnera Srbije s tendencijom da raste.

Potpisani su protokoli vlada Srbije i Turske o izmenama i dopunama Sporazuma o uzajamnom ukidanju viza, sporazumi o uzajamnom podsticanju i zaštiti ulaganja i o saradnji u oblasti inovacija u naprednim tehnologijama, memorandumu o razumevanju i saradnji u oblasti suzbijanja šumskih požara, medija i komunikacija, kao i u oblasti elektronske uprave.

Prilikom Erdoganove posete potpisan je i protokol koji je omogućio građanima jedne i druge zemlje da putuju samo s ličnom kartom. To će sigurno uticati i na broj turista koji se povećava iz godine u godinu. Od 2008, do 2018, beležen je konstantan porast turista iz Turske u Srbiji, a 2019, zabeležen je rekord – gotovo 108.000 turskih turista, 11 odsto više u odnosu na prethodnu godinu, prema podacima Turističke organizacije Srbije. Nakon zastoja za vreme pandemije, turski turisti se ponovo vraćaju u Srbiju. Turisti iz Srbije već godinama idu na odmor u Tursku i posebno u šoping i provod u Istanbul. Svakodnevno iz Beograda ima po nekoliko letova za

Tursku. Samo je od početka 2022, tamo boravilo 300.000 tursita iz Srbije.¹⁹

TIKA ima veoma važnu ulogu kao kanal za turske investicije, a Srbija je jedan od najvažnijih partnera TIKA na Balkanu. TIKA je od 1992. godine realizovala 343 projekta i aktivnosti u Srbiji, objavljeno je na Tviter nalogu te organizacije. Predsednik Erdogan najavio je da će preko te agencije uskoro početi i obnova Bajrakli džamije u Beogradu. Do sada realizovani projekti su iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne infrastrukture i zaštite zajedničkog kulturnog nasleđa. Najavljeno je i povećanje saradnje dve zemlje u oblasti bezbednosti, postizanje sporazuma u oblasti odbrane, policijske saradnje i industrije. TIKA je gradila, popravljala, renovirala i opremala škole, bolnice i zdravstvene ambulante (renoviranje odeljenja intenzivne nege u bolnici Dragiša Mišović, rekonstrukcija i donacija opreme Ginekološko-akušerskom odeljenju novopazarske bolnice, koja je realizovana u saradnji sa Fondacijom Dragica Nikolić).²⁰

Poljoprivredni i stočarski projekti su takođe značajni, jer je skoro 25 odsto radne snage u Srbiji zaposleno u ovim sektorima. Realizovano je oko 30 projekata u 28 opština koje žive od poljoprivrede. Donirane su sadnice i seme, poljoprivredna oprema, hladnjače i sušare za zemljoradničke zadruge. 300 plastenika za 15 različitih opština, projekat pčelarenja.

TIKA, kao državna agencija posebno je zainteresovana i za restauraciju spomenika kulture, poput Ramske tvrđave, Česme Mehmed paše Sokolovića i Malih stepenica na Kalemegdanu.

17 <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/ekonomija/4945246/srbija-turska-ekonomska-saradnja-.html>.

18 <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62825247>.

19 Isto.

20 <https://www.diplomacyandcommerce.rs/mr-mehmet-bayrak-director-of-tika-turkish-cooperation-and-coordination-agency-in-belgrade-development-cooperation-between-turkey-and-serbia/>.

TURSKI DISIDENTI U SRBIJI

Predsednik Erdogan je svoje unutrašnje sukobe preneo i u spoljnopolitičke aktivnosti. Tako je povodom vojnog puča iz 2016. godine, za koji je Turska optužila Fatiha Gulena, ispostavila niz zahteva za ekstradiciju njegovih saučesnika. Njihov zahtev SAD za ekstradiciju Fatiha Gulena nije uslišen, što je dovelo do tenzija na liniji Ankara-Vašington. Poseban pritisak je vršen na zemlje Balkana za izručenje političkih disidenata i gulenista. Od 15. jula 2016, do januara 2021, Turska je podnela 16 zahteva za izručenje svojih državljana iz Srbije. Ministarstvo pravde Srbije je odobrilo izručenje petoro ljudi.²¹

Turski državljanin kurdskog porekla **Dževdet Ajaz** (Cevdet Ayaz) isporučen je na zahtev Turske 25. decembra 2017, uprkos svim navodima koje su izneli njegovi pravni zastupnici, ali i odluci Komiteta protiv torture Ujedinjenih nacija, koji je vlastima naložio kao privremenu meru da se uzdrže od vraćanja Ayaza u Tursku, zbog realnog rizika da u toj zemlji bude podvrgnut torturi ili drugom okrutnom, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju. Cevdet Ayaz će u Turskoj služiti zatvorsku kaznu od 15 godina, koja se temelji na presudi donetoj na osnovu njegovog priznanja iznuđenog tokom mučenja. Izručenje Cevdet Ajaza je, kako ističe Beogradski centar za ljudska prava u saopštenju, primer najtežeg kršenja ljudskih prava i nezakonitog delovanja donosilaca odluka koji se stavlja na teret Srbiji još od potpisivanja Konvencije protiv mučenja. Pri tome, ističe se, ministarka pravde je svojim izjavama iznela niz neistina koje su za cilj imale obmanjivanje javnosti. Bez obzira na motive koji stoje iza ovog tragičnog slučaja, nesporno je da su ministarka pravde i nadležni organi koji su učestvovali u donošenju odluka pokazali da su podela vlasti, vladavina prava i ljudska prava ranjivih pojedinaca u Srbiji podređeni interesima

autoritarnih režima poput onog koji je nesumnjivo na snazi u Turskoj.²²

Edževit Piroglu (Ecevit Piroğlu), kurdski političar i aktivista koga turske vlasti terete za članstvo u "naoružanim terorističkim organizacijama", čeka konačnu odluku srpskih pravosudnih organa o ekstradiciji. Optužen je za učešće u protestima u Gezi parku 2013. godine, što je bio prvi nacionalni ulični pokret protiv Erdoganove vlade. Komitet protiv torture Ujedinjenih nacija zatražio je od Srbije da ga ne izručuje Turskoj. Ečevit Piroglu započeo je letos štrajk glađu u ekstradicionom pritvoru u Srbiji zbog, "svih kršenja zakonskih normi i procedura u njegovom slučaju". Apelacioni sud u Beogradu ukinuo je rešenje kojim je utvrđeno da su ispunjene zakonske pretpostavke za izručenje Ečevita Piroglua pravosudnim organima Turske radi krivičnog gonjenja, i vratio rešenje prvostepenom sudu na ponovno odlučivanje.²³

Pošto je proglasila Fetulaha Gulena organizatorom neuspelog puča, turska vlada je nakon toga uhapsila desetine hiljada ljudi za koje se smatralo da su gulenisti, zatvorila je njegovu banku u Istanbulu i ukinila dnevni list Zaman. Akciju protiv njih proširila je i na sve zemlje gde je Fetulah Gulen imao mrežu obrazovnih institucija. Shodno tome, turska vlada je uputila zvaničan zahtev Vladi Srbije kojim traži zatvaranje svih škola pod patronatom Fetulaha Gulena na teritoriji Srbije, čemu je udovoljeno. Kudret Bulbul, predsednik vladine Organizacije Turaka u dijaspori, upozorio je Srbiju na pretnje koje dolaze od institucija pod kontrolom Fetulaha Gulena, koga Turska smatra teroristom. On je istakao da "Organizacija Fetulaha Gulena posluje širom

21 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-turska-zahtevi-za-ekstradicije/32021092.html>.

22 <http://www.bgcentar.org.rs/komitet-protiv-mucenja-i-drugih-svirepih-necovecnih-ili-ponizavajucih-kazni-ili-postupaka-oglasio-srbiju-odgovornom-zbog-ekstradicije-kurdskog-politickog-aktiviste-dzevdeta-ajaza/>.

23 <https://www.blic.rs/vesti/hronika/apelacioni-sud-ukinuo-resenje-za-izrucenje-piroglua-turski-aktivista-zapocelo-letos/vs4x17z>.

sveta, a svoje ljude ima i na Balkanu. Znamo za jednu školu u Beogradu, ali sumnjamo da ih ima više u Srbiji. Najviše ih je, što se Balkana tiče, svakako u BiH. Savetujem Vladi vaše i svih ostalih balkanskih zemalja da sprovedu istragu takvih institucija i ispituju ljude koji rade u nima dok ne bude prekasno. Oni rade pod maskom dobročinstva, otvaraju škole i univerzitete, a zapravo rade državama iza leđa. Ubacuju svoje ljude na uticajne pozicije u sudstvu, vojsci, politici, ministarstvu”.²⁴

ODNOS TURSKE PREMA KOSOVU

Mada je Srbija postala važan fokus spoljne politike Turske, to ne umanjuje njen interes za Kosovo koga tretira kao većinsko muslimansku zemlju. To se reflektuje i na narativ turskih političara koji je mešavina diplomatske retorike, verskih propovedi i istorijskog folklorea, uz pozivanje u velikoj meri, na zajedničko istorijsko nasleđe. Bez obzira što Kosovo na Tursku gleda kao na važnog partnera, takva retorika ne nailazi na odobravanje, jer je Kosovo jedina zemlja na Zapadnom Balkanu koja se čvrsto drži evroatlantske orijentacije i članstva u EU.

Turska posvećuje posebnu pažnju odnosima Srbije sa Kosovom. S obzirom na veoma napete odnose između Kosova i Srbije, Turska nudi da se uključi, čak se ne isključuje i mogućnost sastanka Erdogan-Kurti-Vučić. Navodno se čeka da Erdogan vidi kakvi će biti rezultati na pregovorima u Brisleu. To je preneto i predsedniku Vučiću²⁵.

Turska učestvuje i u lobiranju za priznavanje nezavisnosti Kosova i u tom smislu se povezuje sa naporima SAD, koje imaju veći uticaj od Turske,

čak i u delu muslimanskog sveta. Darko Tanasković smatra da “Turska može da ostvari uticaj na tri, četiri države”, te da bi Grčka pod uticajem SAD mogla biti prva od pet EU zemalja koja će priznati Kosovo”.²⁶

Predsednik Erdogan je prilikom poslednje posete Tirani u obraćanju albanskom parlamentu posvetio i dve rečenice “Kosovu”, naglasivši da je Turska odmah posle SAD, kao druga država u svetu, priznala nezavisnost. Darko Tanasković je tom prilikom upozorio da “se spoljna politika ove važne i snažne države, pogotovo pod Erdoganovom ambicioznom palicom, kreće uvek istim neoimperijalnim strategijskim pravcem, obnavljanjem moći na regionalnom i na globalnom planu (“ponovo velika Turska!”), dok joj je taktika, u zavisnosti od konjunkturalne procene, promenljiva i višesmerna.”²⁷

U tom smislu treba podsetiti da je Erdogan rekao i da Dejtonski sporazum obavezno treba revidirati, jer je postalo jasno da u dosadašnjem periodu nije uspeo da donese rešenje za budućnost Bosne i Hercegovine.

Na kosovskom tržištu posluje 725 kompanija iz Turske sa kapitalom od najmanje 1,2 milijarde eura, prema zvaničnim podacima Ministarstva trgovine i industrije. Posle Nemačke i Švajcarske, Turska je jedan od najvećih trgovinskih partnera i jedna od tri države sa najvećim prisustvom direktnih investicija na Kosovu. Prema Kosovsko-turskoj privrednoj komori, investicije zvanične Ankare na Kosovu od 2009. do 2019. godine iznosile su 450 miliona eura. Sektor energetike čini 31 odsto svih investicija, a prate ga finansijski i transportni sektor. Predpandemijske 2019. godine turski izvoz na Kosovo je iznosio

24 <https://www.blic.rs/vesti/politika/zahtev-iz-turske-zatvorite-gulenove-skole-u-srbiji/zrscxrv>.

25 <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/273638/erdogan-savjetnik-za-balkan-otkrio-turska-bi-mogla-da-se-ukljuchi-u-dijalog-beograda-i-pristine.html>.

26 <https://standard.rs/2021/07/25/d-tanaskovic-turska-povo-dom-kosova-moze-uticati-samo-na-tri-cetiri-drzave/>.

27 <https://standard.rs/2022/01/30/d-tanaskovic-erdoganova-spoljna-politika-ili-jedan-pravac-vise-smerova/>.

431 milion eura, dok je kosovski izvoz bio samo osam miliona eura.²⁸

Odnosi Kosova i Turske su u međuvremenu bili znatno poremećeni o čemu svedoče i dva slučaja koji pokazuju trend pogoršanja. Kosovo je naime, Turskoj predalo šest turskih gradjana (29. mart 2018) koje je Ankara optužila da su članovi mreže Fetulaha Gulena. Cela akcija deportacije šestorice navodnih pripadnici Gulenovih pokreta bila je pokrivena velom tajne i konfuzije. Zbog reakcija koje su usledile na Kosovu, kosovski premijer je smenio ministra i načelniku obaveštajne službe zbog toga što nikoga nisu obavestili o toj akciji.

SANDŽAK: MOST IZMEDJU SRBIJE I TURSKE?

Sandžak je sve siromašniji, izolovan od glavnih društvenih i ekonomskih tokova. Mnoge Sandžaklije kažu da "nikada nije bilo gore" i da se više ništa ne očekuju od Beograda, s obzirom da je izneverio sva njihova očekivanja. Sandžački Bošnjaci su sve udaljeniji i getoiziraniji i postaje im sve manje važno šta kaže i šta radi Beograd. Građani su počeli da se distanciraju i samoorganizuju, dok političari idu linijom manjeg otpora.

Osnovni problem stagnacije privrednog života u Sandžaku je nedostatak infrastrukture, zbog čega nema gotovo nikakvih investicija. Država gradi put Novi Pazar-Sjenica i kod Tutina, turskim kreditom koga Srbija otplaćuje. Najviše se očekuje od autoputa Beograd-Južni Jadran, koji bi trebalo da se nastavi na autoput Miloš Veliki preko Peštera do Crne Gore. Iako se dugo najavljuje, izgradnja još uvek nije počela.

Turska je veoma prisutan akter u Sandžaku. Lokalni politički funkcioneri je često (zlo)

upotrebljavaju u međusobnom razračunavanju. O popularnosti Turske i njenog predsednika najbolje svedoče scene dobrodošlice prilikom Erdoganove posete Novom Pazaru 2017. godine. Sva tri politička lidera, koji su inače često u sukobu, su otišla u Ankaru da Erdoganu pruže podršku nakon puča 2016.

Zbog brojne bošnjačke dijasporu u Turskoj, u Novom Pazaru je otvoren turski konzulat 1. septembra 2021. Konzularno područje obuhvata teritoriju opština Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Nova Varoš i Priboj. Ministar spoljnih poslova Melvud Čavuşoglu je tom prilikom izjavio: "Naša braća u Sandžaku i građani Turske poreklom iz Sandžaka su čvrsta veza između naših zemalja. Ovaj konzulat pokriva široko područje, od Pirota do Užica, pa se nadam da će nakon njegovog otvaranja biti povećano ulaganje naših kompanija u ovaj kraj, što mi podstičemo, kao i da će unaprediti naše veze i saradnju".²⁹

Bez obzira na okrenutost Turskoj, njen pokušaj da pre nekoliko godina formira tursku manjinu u Sandžaku nije uspeo. Tendencija Turske da Bošnjake tretira kao tursku manjinu izaziva oštro protivljenje, kako u Sandžaku, tako i u Sarajevu. Udruženje Turaka u Srbiji formirano je 2015. godine u Novom Pazaru. Udruženje je pozvalo građane da se registruju, kako bi se formirala turska nacionalna manjina. Ma da je poziv navodno upućen samo građanima turskog porekla, mnogi Bošnjaci su to shvatili kao provokaciju, usmereku na urušavanje bošnjačkog identiteta. Da bi se formirala nacionalna manjina potrebno je 300 registrovanih građana, a toliko ih nema.³⁰

Uprkos ogromnoj popularnosti koju Turska i predsednik Erdogan uživaju u Sandžaku, investicije u ovom regionu su minimalne i svakako ne

28 <https://balkans.aljazeera.net/news/economy/2021/9/28/izmedju-statistike-i-percepcije-investicije-i-trgovinska-razmjena-turske-i-balkana>.

29 <https://rtvnp.rs/2021/09/01/cavusoglu-turska-nikada-nec-zaboraviti-podskunaroda-sandzaka-novi-pazar-u-sr-cu/111365>.

30 <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/8/14/poziv-koji-je-uznemirio-sandzak>.

odgovaraju očekivanjima lokalnog stanovništva. Sve tri političke stranke u Sandžaku imaju dobre odnose sa Ankarom. Međutim, Predsednik Erdogan nije čak uspeo ni da posreduje u pomirenju dve islamske zajednice u Sandžaku. Za razliku od Stranke demokratske akcije (SDA) i Socijaldemokratske partije (SDP), Moamer Zukorlić je bio kritičniji prema Turskoj i bliži Saudijskoj Arabiji i zalivskim državama.

U Sandžak je 2021. došla delegacija Hafiza koji će ostati pet godina. Biće raspoređeni u svim gradovima Sandžaka u džamijama, na usluzi svim vernicima. Oni će vernike podučavati Kur'anu i predvoditi namaze u džamijama.³¹

Bošnjake za Tursku vezuje i velika dijaspora. Procenjuje se da u Turskoj živi i do pet miliona Bošnjaka, većinom poreklom iz Sandžaka. Novopazarci kažu da nema porodice u gradu koja nema rodbinu u Turskoj. Međutim, mit je da Sandžaklije imaju povlašćenu poziciju kad je reč o turskom kapitalu, smatra mladi reditelj Rifat Rifatović. "Nema institucionalnih reakcija,

već isključivo njuha za biznis – ko šta nudi, to i dobije".³² Pazarci su ubeđeni da turske investicije u Srbiju završavaju svagde osim kod njih, i da lokalna ekonomija opstaje, jer dijaspora šalje novac. No, kad je reč o donacijama, najšire ruke prema ovom gradu je Evropska unija. Tek na drugom mestu je Turska agencija za razvoj i koordinaciju (TIKA), osnovana pre pet godina.

Sandžak je posebno bio u teškoj situaciji tokom pandemije COVIDA 19. Turska je tada Srbiji poslala 16 tona medicinske opreme, odnosno svega što je potrebno lekarima u borbi protiv koronavirusa. Pomoć je bila namenjena Novom Pazaru i Tutinu, kao i Sijenici.³³

Prilikom poste Erdogana (septembar 2022) upriličen je i njegov sastanak u Beogradu sa delegacijom Sandžaka. Tokom sastanka posebno je istaknut značaj rekonstrukcije puta Novi Pazar-Tutin, te izgradnje auto puta Beograd – Sarajevo i povezivanje Bošnjaka u Srbiji i u Bosni. Ta dva projekta mogu otvoriti perspektivu za Sandžak kada je reč o stranim investicijama.

31 <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/reis-nasufovi%C4%87-dolazak-hafiza-iz-turske-u-sand%C5%BEak-istorijski-dan-za-na%C5%A1u-zajednicu-/2180836>.

32 <https://www.dw.com/sr/majka-turska-kao-majka-rusija/a-35890521>.

33 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/322817/Objavljeni-preliminarni-rezultati-izbora-za-Nacionalne-savete.html>.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Turska je nakon hladnog rata dobila prostor za samostalno osmišljavanje svojih državnih interesa. Tokom protekle tri decenije postala je relevantna regionalna sila, te je njena uloga na Balkanu nezobilazna kad je reč o stabilnosti regiona i njegovom ekonomskom razvoju.

Kapaciteti Turske na Balkanu su ograničeni u poređenju sa Zapadom, pre svega EU. Pritisak na Srbiju posebno EU (Nemačke i Francuske), kako zbog Kosova tako i njenog odnosa prema Rusiji, predsednik Erdogan koristi i u svrhu predsedničkih izbora čiji ishod je veoma neizvestan. Od ishoda izbora 2023, u velikoj meri će zavisiti i odnosi sa Balkanom. Turska vlada je takođe zaokupljena i svojim problematičnim susedima na Bliskom istoku, istočnom Mediteranu i Kavkazu.

Njen prodor na Balkan, posebno u zemlje sa većinskim muslimanskim stanovništvom, Turska vešto kalibriše u odnosu na svoje bilateralne veze sa Beogradom, ali i na odnose sa Zapadom i Rusijom.

Osim što Srbija objektivno ima državni interes da obezbedi konstruktivne i uspešne odnose sa Turskom, Beograd se oslanja na Tursku kao partnera na koga može da se osloni u slučaju nove ekonomske krize usled posledica rata u Ukrajini.

Rivalstvo Turske sa EU i SAD na Balkanu je svakako u koliziji i sa evroatlantskom agendum balkanskih zemalja. Zato bi EU i SAD trebalo da budu svesni da je Balkan izložen mnogim uticajima koji mogu da obesmisle euroatlantsku agendu kao što je to već slučaj u Srbiji. Euroatlantska perspektiva zapadnog Balkana mora biti opipljiva i ubedljiva. Osim toga, bilo bi poželjno da EU i SAD ojačaju partnerstvo sa Turskom (poput onog iz devedesetih) kako bi se očuvala i osnažila evropska budućnost regiona.

Ambicija Turske da stekne veći uticaj na Balkanu je legitiman. Međutim, ako se taj uticaj koristi kao ucenjivanje Evrope, to može dobiti i negativnu konotaciju imajuću u vidu fragilnost balkanskih zemalja. Nejasna i nedovoljno angažovana politika EU prema Balkanu stvara prostor za Tursku i njen potencijle da stabilizuje ili destabilizuje region.